

AZ (ÁT)VÁLTOZÁS KÖNYVE

Ji Csing: A Változás Könyve. Ősi kínai jóskönyv Fordította és összeállította Beöthy Mihály és dr. Helényi Ernő Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989. 383 oldal, 98 Ft

Az lenne a dolgom, hogy ennek a könyvecskének a kritikai mérlegelését végezzem el itt. De semmi kedvem hozzá. Minthogy a szélhámos dilettantizmusnak olyan visszataszító példáját szolgáltatja, amire ugyan napjainkban akad eset bőven, de amiket én eddig – kritikusai ars poeticám jegyében – hallgatással véltem leginkább elintézhetőnek. Rossz könyvnek ne csináljunk reklámot, véltem. De belátom, ezt már nem lehet szó nélkül megállni.

Dilettantizmusról árulkodik a tipográfiai megoldás is. A hazai tipográfia konvenciói szerint a cím fölé szedett (kisebb méretű) kéttagú név a szerzőt jelenti. Felhívom a könyvtárosok figyelmét, hogy a *Ji CSING* nem szerző, hanem a mű eredeti címe, kínaiul, magyaros átírással. A mű címe viszont – az itt adottal ellentétben, az európai és amerikai konvenciók szerint – *A Változások Könyve* lenne. (*THE I CHING OR BOOK OF CHANGES*, vagy *I GING ODER DAS BUCH DER WANDLUNGEN* – a *Ching* és a *Ging* változat mellett még a *Csing* és a *King* is jogosult, s az *I* helyett is írható *Yi* vagy éppen *Ji*, csak következetes legyen az átírás!)

A *Ji CSING* valóban ősi jóskönyv, s a kínai művelődésnek alapvető dokumentuma. A kínaiak számára mindig nagyon fontos mű volt, régiségként is, praktikus felhasználásban is. A legrégebbi klasszikusok közt tartották számon. Európában s később Amerikában is elég korán fölkelte a sinológusok figyelmét – csak ne feledjük, hogy igazi sinológia alig száz esztendeje van. Aztán természetesen kedvet kaptak hozzá az okkult tudományok, a keleti misztika hívei is. Amit a kínai és a nyugati tudósok eddig hitelesítettek, az röviden summázható: a *Ji CSING* eredeti alapszövege valószínűleg az i. e. 8. században állott egybe. Ma már azt is tudjuk, hogy több változata volt forgalomban: minden fejedelmi udvarban volt ilyen jóskönyv az évezred elején. Ami reánk maradt – persze, későbbi lejegyzésben –, az a Csou fejedelemség udvarában használatos jóskönyv.

Két részből áll: az első (1'uan) a hatvannégy hexagram (azaz: hat vízszintes vonalból álló ábra, a vonalak vagy folyamatosak, vagy megszakítottak — —) többé-kevésbé önkényes értelmezése, mintegy definíciója, a második rész (jao) ezeknek a definícióknak racionális elrendezése. Ehhez az alapszöveghez az évszázadok folyamán még nyolc (különböző keletkezési idejű) kommentár csatlakozik. A kettős alapszöveg és a nyolc kommentár együttesen alkotja a kanonizált, szent könyvként becsben tartott *Ji CSING*-et (az időszámítás kezdete körüli időkben lejegyzett és hagyományozott formában).

Azt is tudni véljük – történeti foljegyzések filológiai összevetése és a régészet tanúsága alapján –, hogy a jóslás úgy történt, hogy cickafarkkóróból készült pálcikák halmazát kevergették, s a véletlenszerűen húzott páros (megszakított) és páratlan (folyamatos) pálcikáknak megfelelően építették fel az ábrát; az ábrát azután a jóskönyvben kikeresve, értelmezték. A jóskönyvnek tehát az volt a funkciója, hogy az udvari jósök és utódaik számára szabályozott, egységes és megbízható – mert tradícióvá emelt – értelmezéseket biztosítson. A kommentároknak viszont az a jelentőségük, hogy ezeknek a voltaképp primitív jóslatformuláknak megkíséreljenek filozófiai látlatokat nyitni. Ezért tartja a modern sinológia ezt a művet a kínai bölcelet első és igen fontos kísérletének: a metafizikával soha nem foglalkozó kínai világertelmezés – kozmogónia és természetörvény – első dokumentumának. És, ami nem kevésbé fontos, hatásában is meghatározónak az egész napjainkig élő kínai szellemi kultúra vonatkozásában. Bizonyosra vehetjük, hogy Konfucius, aki többször ejt róla szót *BESZÉLGETÉSEI*-ben, ezt a Csou-jóskönyvet ismerte, s talán Lao-ce is ismerhette. A világertelmezés, ami műveiket áthatja, tökéletes összhangban van a *Ji CSING* alapelveivel.

A modern sinológia érdekes, de többszöriösen vitatott nézeteket fogalmazott meg a *Ji CSING* tanulmányozása kapcsán. Az egyik fel fogás szerint az eredeti szöveg első fele az uralkodó számára készült állambölceleti lexikon lett volna, definíciókkal, a második fele pedig az ehhez tartozó példatár, tele korabeli, közszájon forgó (hogy ne mondjam: népköltészetű) dalok részleteivel. Van olyan nézet is, ame-

lyik a kommentárokból vél fontos szociológiai elveket kiolvasni: a földi halandók három csoportra osztása, a később Konfuciusnál és kortársainál már bevett osztályozás, már itt megjelenik – vannak *nagy* emberek, akik az Ég ajándékaként születtek a hatalomra, vannak *felsőbbrendű* emberek, akik a tanulás (és az egyéni képességek) révén szerzett tudás birtokosai, s vannak végül a *kis* emberek, a csak alantas munkára való köznép. S nyilvánvaló, hogy a felsőbbrendű emberek kategóriája az írástudók – vagyis a kommentárok íróinak a csoportja – érdek- és önvédelmét szolgálja. Még érdekesebb a dologban az, hogy ez az elv, vagyis az adottságok s nem a születés révén való felemelkedés lehetősége a szokásjognak és a társadalmi gyakorlatnak évezredekken át alapprinciúma maradt – az uralkodó hivatalnokréteg (éppen ezért nem nevezhető arisztokráciának) mindig meg tudott újulni ilyen vérfrissítéssel.

Eféle kérdések ugyan nem fogalmazhatók meg egy fordítás alapján. A JI CSING modern fordításai a század első évtizedeitől jelentek meg. Kettő érdemes közülük figyelemre. Az egyik vékony kis kötetke, kétnyelvű: a kínai szöveg mellett angol – majdnemhogy nyers – fordítást ad. Ez a jobbik. A másik Richard Wilhelmnek, a jeles német sinológusnak a magisztrális munkája, amely körülbelül nyolcszáz oldal terjedelmű vaskos mű; a nagyobb részét Wilhelm kommentárjai teszik. Wilhelm egy évtizedet szánt művére, és pekingi tartózkodása idején híres kínai tudósokkal konzultálva készítette el fordítását. A félelmetesen terjedős szubjektív, spekulatív, filozofikus igényű kommentárok nem adnak filológiai útmutatást, voltaképp nem egyebek, mint a tudós fordító roppant erudícióval előadott, de mégiscsak személyes interpretációi a JI CSING szövegéhez.

Az, hogy a kétnyelvű s abban is nyersfordítást adó tolmácsolást többre tartom, mint Wilhelm terjedelmes vállalkozását, magyarázatra szorul. Nos, a magyarázat aránylag egyszerű: a JI CSING elvileg lefordíthatatlan, részint az antik kínai írásbeli nyelv sajátosságai, részint a könyv jóskönyvjellege miatt. Magától értetődik, hogy egy jóslási kézikönyv megfogalmazásai többértelműek, dodonai szövegek. Ezt a műfaji követelményt azonban meghatványozza az antik kínai nyelv szá-

munkra csaknem elképzelhetetlen – mert gondolkodásunk sémáiba nem illő – tömörsége és többértelműsége. A többértelműséget elsősorban a morfológiai meghatározatlanság hozza létre: ebben a nyelvben nincs morfológia, mert csupa egyetlen és változatlan alakú szóból (írásban: írásjegyből) áll – nincs tehát igeragozás, névszóragozás stb. (Hogy érthetőbb legyen: se jelen és múlt idő, se személy megkülönböztetése, se egyes és többes szám differenciálása, se szófaji különbségtétel stb.) Ráadásul van a szemantikai többértelműség: egy és ugyanazon szónak (írásjegynek) több, olykor csak árnyalati különbségű, olykor azonban mehökkentően távoli jelentése lehet. A fordítási alapprobléma tehát rendszerint abból adódik, hogy a szót (amely mindig *nomen-verbum*) igének vagy névszónak fordítsam; ha igének, akkor milyen számba-személybe tegyem, milyen módba, időbe; ha névszónak, akkor főnévnek vagy melléknévnek és így tovább. Nos, a szövegösszefüggés és az implikált situáció többnyire eligazít, de sosem teljesen. A nyelv *sui generis* költősége persze épp ezáltal eleve adott – szemiotikai felfogás szerint az esztétikum közvetlen előidézője a többértelműség.

Egyetlen konkrét példa elég illusztrációnak. A hatvannégy hexagram közül a harmincadik a *li* írásjegy, amelynek szótári jelentései a következők: *elhagyni, visszavonulni, távol lenni valamitől, valamilyen távolságban lenni valamitől* (értelemszerűen kiegészülve a megfelelő nomenekkel: *elhagyás, távolodás, visszavonulás, távollét, távolság; elhagyó, visszavonuló, távollévő stb.*); *párban lenni, egymás mellett lenni* (ez már elég különös jelentés, nemde? – de hát minden csak nézőpont, pontosabban nyelvünk által beabroncszott és megszokott világlátás kérdése; francia nyelven például közeledünk *valamitől* – *on s'approche de quelque chose*); *sárgarigó* (ez nem is olyan különös, mert egyszerűen arról van szó, hogy van egy ilyen hangalak ennek a madárnak a megnevezésére a beszélt nyelvben, s jobb híján ezzel az írásjeggyel adják vissza); *fényesség* (csak mint a jósjel); *megszokhatatlan, folyamatos*. Nos, ezt az írásjegyet Wilhelm *odalartozás, tűz kettősséggel* adja vissza – de éppen a kommentárokból ki-hámozott magyarázat értelmében. A *tűz* így is vitatható, önkényes, mert a kommentárokból csak egy ízben fordul elő, a *fény* viszont több-

sör is (fényesség, fény, sárga fény, lenyugvó nap fénye), de Wilhelm kommentárjai azért kiegyensúlyozzák a címszó *fordítását*. Amelyben viszont a mi szerzőpárosunk fordítása feltűnő önkényességgel jeleskedik: nemes egyszerűséggel és határozottsággal ezt a *li* írásjegyet *szépség* szóval adják vissza. Telitalálat. Szarva közt a tögye. (Mondanom sem kell, itt az ő kommentárjaik, önkényesen lefordított és értelmetlenül tömörített magyarázataik nem egyensúlyoznak ki semmit.)

Mindehhez még hozzá kell vennünk a szövegek tömörségét. Az angol fordítás van mindig a szerencsésebb helyzetben: a nyelv sok nomen-verbumját jól ki tudja használni, különösen a többes számú alanyokkal kombinálva (már ha van a mondatnak alanya). Ezért van az, hogy James Legge múlt század végi fordítása még ma is használatban van a szakemberek körében.

Nos, ez a magyar JI CSING úgy tesz, mintha a nehézkes fordítások valamelyikét egyszerűsíteni a hazai olvasó számára. Szó sincs róla. A könyvecske ad ugyan egy rendkívül primitív verziót a JI CSING szövegéből, tele önkényes fordításokkal, nemcsak csonkításokkal, hanem inkább dekoratív vagy tudálékos betoldásokkal és, természetesen, tárgyi tévedésekkel. Igyekszik ugyanis minden szöveget afféle jóslattá, a mi mai fogalmaink szerint papagájcdula-szöveggé silányítani. Mert a könyv, amint nagyképű és kenetteljes – és persze tárgyi tévedésekkel teljes – bevezetőjéből kiderül: *praktikus jóslási kézikönyvvé* változott át.

Nos, a tisztességes eljárás ilyen esetben az lehet, ha szerzők azt írják a könyv megnevezésének, ami valójában. Akkor akár arra is hivatkozhatnak – mondjuk, az alcímben –, hogy „a JI CSING alapján összeállította...”. A dilettantizmust így egészíti ki a szélhámosság: a ponyvára való fércművet klasszikus kínai mű fordításaként kínálják. Egyébként a maga nemében, mint jóslási kézikönyv, még jó is lehet. De hát, tudhatjuk, a maga nemében a *fekália* is jó.

Miklós Pál

AZ ÓRÜLT ÉS A TÜDŐBETEG

Thomas Bernhard: *Wittgenstein unokaöccse*
Fordította Hajós Gabriella
Magvető, 1990. 124 oldal, 48 Ft

Az 1989. február 12-én elhunyt osztrák író sokak szemében a háború utáni korszak egyik legjelentősebb alkotója volt. Megdöbbentő terjedelmű prózai és drámai életművet alkotott (most nem említve a versesköteteket, dramoletteket és az újságcikkek százait), a legnagyobb romanikusokra emlékeztető művészi lázban égve újította meg a német próza mondatát, teremtett verslélegzetű, új színházi retorikát, senkivel és semmivel sem törődve, csak belső démonára fűelve tépett szét művészi és társadalmi kötöttségeket, aratott sikert és kavart botrányt – eredeti volt, zseni a szó legősibb értelmében: teremtő erő és teremtő vágy. Életművet mondtam, nem véletlenül: Thomas Bernhard korunk azon kivételes személyiségei közé tartozott, akik képesek voltak még eme ritka fenomén megalkotására, nem pontszerű és önmagukba záródó, de egymást folytató, egymásnak átkiabáló, egymással drámai vagy parodisztikus vitát kikényszerítő, de éppen ezért nem sorozatszerű, hanem egységként szemlélhető és csak így befogadható műegyéniségek létrehozására. Jó néhány olvasó és kritikus ezért tartotta önismétlőnek, monotonnak és automatikusnak művészetét. A tévedés abban van, hogy az irodalmi hősokeket és írójukat azonosították, az önmaguk által szőtt nyelvi hálóban vergődő figurákat bernhardi onarcképeknek tekintették. Ezek a portrék azonban mindenekelőtt parodisztikus természetűek, a repetitív nyelvhasználat a beszélő monomániásan megszállott, gyakran apróságokhoz és piciny rögeszmékhez ragaszkodó személyiségét mutatja be, és teszi komikussá vagy még inkább tragikomikussá a megnyilatkozást a wittgensteini mondás szellemében: „*nyelvem határai jelentik világom határait*”.

És ezzel a kisregényhez jutottunk, amelynek első kiadása 1982-ben jelent meg a frankfurti Suhrkampnál. A cím nyilvánvalóan Diderot híres művére, a RAMEAU UNOKAÖCCSÉ-re utal, ott is egy félórült, botrány-